

Формування фінансових відносин в умовах еволюційних трансформаційних змін в економічній системі України

Розглянуто проблему формування ефективних фінансових відносин в умовах трансформаційних змін в економічній системі України. Запропоновано етапи аналізування стану фінансових відносин з виділенням таких елементів: формування фактичного обсягу ВВП країни; визначення пропорцій у сфері формування та розподілу первинних доходів; визначення пропорцій у сфері формування та розподілу кінцевих доходів. На основі проведеного аналізу визначено основні проблеми інституційної структури фінансових відносин в Україні.

Ключові слова: фінансові відносини, первинні доходи інституційних секторів, кінцеві доходи інституційних секторів.

В залежності від вихідних умов, спрямованості та результативності трансформаційних процесів на теоретичному рівні можна виділити такі моделі перетворень, пов'язані з економічним розвитком:

1. Модель революційних трансформаційних змін або системних перетворень. Передбачає перехід від одного типу економічної системи до іншого (від командно-адміністративної економіки до ринкової) і пов'язана з проведенням радикальних та глибоких перетворень. Важливим є визначення пріоритетних напрямів проведення системних перетворень, їх послідовності тощо.

2. Модель еволюційних трансформаційних змін розвитку пов'язана з поступовими змінами в межах певного типу економічної системи і характеризується еволюційними принципами економічних змін. Якщо оцінити участь держави в даному процесі, то вона в більшості випадків зводиться до корегування економічних процесів, тобто є доповненням до ринкових механізмів саморегулювання. Шляхом виваженої регуляторної політики держава забезпечує покращення кількісних та якісних характеристик розвитку економіки країни, що й може бути визначено, як «економічний розвиток».

Оскільки процес формування в українській економіці ринкових механізмів і ринкового типу економічних відносин не викликає сумніву, трансформаційні зміни протягом поточного періоду відбуваються в межах еволюційної моделі.

Фінансові відносини – це частина економічних відносин, яка пов'язана з формуванням та використанням фінансових ресурсів з метою: здійснення економічних, соціальних, політичних та інших функцій сучасної держави; забезпечення розширеного відтворення на макро- та мікроекономічному рівнях; участі у відносинах обміну для задоволення потреб господарських суб'єктів та населення.

Формування ринкових економічних відносин та докорінні зміни в організації фінансових відносин на всіх рівнях потребують чіткого розуміння стратегічної мети: реформування фінансової моделі національної економіки шляхом зміни співвідношення між суспільним та індивідуальним споживанням.

Різні аспекти фінансових відносин на теоретичному та практичному рівнях ґрунтовно досліджували М. Артис, Дж. Беч, Ш. Бланкарт, М. Блейер, Д. Бью-

кене́н, З. Боді, Л. Корнеліус, А. Леффер, Р. Масгрейв, Р. Мертон, Ф. Модільяні, Ф. Неймарк, А. Пігу, А. Пікок, А. Прест, Дж. Робінсон, Б. Селігмен, Л. Соуроу, Дж. Стігліц, Р. Стоун, В. Танці, Г. Халлер, Б. Хансен, Д. Хікс, А. Чісті, Г. Шмольдерс, Д. Шнайдер, Г. Шоу, К. Шоуп та багато інших. Серед вітчизняних і російських учених, які досліджували особливості та проблеми формування оптимальних фінансових відносин, а також аналізували їх вплив на характеристики макроекономічної стабілізації та економічного розвитку, слід назвати роботи Б.Г. Болдирєва, А.С. Гальчинського, В.М. Геєця, А.І. Даниленка, О.В. Дзюблюка, М.І. Крупки, В.Д. Лагутіна, І.О. Луніної, І.О. Лютого, С.В. Львовчкіна, С.Я. Огородника, В.М. Опаріна, Ю.М. Осіпова, Ю.М. Пахомова, Д.В. Полозенка, М.І. Савлука, А.М. Соколовської, Г.П. Солюса, В.М. Сумарокова, В.М. Суторміної, В.М. Усоскіна, В.М. Федосова, А.С. Філіпенка, А.А. Чухна, С.І. Юрія та ін.

В умовах еволюційних трансформаційних процесів в економічній системі України беззаперечно повинні корегуватися і підходи, пов'язані з організацією, регулюванням і плануванням фінансових відносин, здійсненням контролю з боку держави за їх ефективністю та результативністю. Відповідно до таких трактувань можна стверджувати про необхідність узгодження між фінансовими відносинами та економічним розвитком країни, який і повинен визначати організацію та механізми стабілізації фінансових відносин.

Необхідність вироблення концептуальних засад формування оптимальних і ефективних фінансових відносин в економіці України та необхідність системного використання засобів фінансового впливу на темпи і пропорції соціально-економічного розвитку й обумовлюють актуальність даної теми дослідження. Зважаючи на об'єктивні процеси, які відбуваються нині в економіці України, за мету даної статті ми обрали обґрунтування необхідності коригування фінансових відносин та їх узгодження зі змінами, які відбуваються в процесі еволюційних трансформаційних змін.

Дослідження стану фінансових відносин в економіці України доцільно здійснювати за двома напрямками:

- на основі аналізу *ex post*, тобто дослідження існуючого стану фінансових відносин у країні, зумовленого фактичним станом виробництва (визначає стан фінансових відносин, як наслідок економічного розвитку);
- на основі аналізу *ex ante*, тобто дослідження можливостей оптимізації фінансових відносин на основі застосування окремих механізмів впливу на них (визначає оптимізацію фінансових відносин, як джерело економічного розвитку).

Перший напрям пов'язано з оцінкою поточного стану фінансових відносин у країні, визначенням існуючих фінансових пропорцій на стадіях розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу. Проведення аналізу *ex post* дозволяє визначити основні фінансові пропорції у сфері утворення та використання первинних і кінцевих доходів, створює можливість для оцінки стану кінцевих фінансових ресурсів суб'єктів господарювання.

Другий напрям ґрунтується на дії інструментів механізму державного регулятивного впливу на фінансові пропорції у процесі формування первинних та кінцевих доходів інституційних секторів.

Дослідження стану фінансових відносин у країні пропонується здійснити в три етапи (рис. 1):

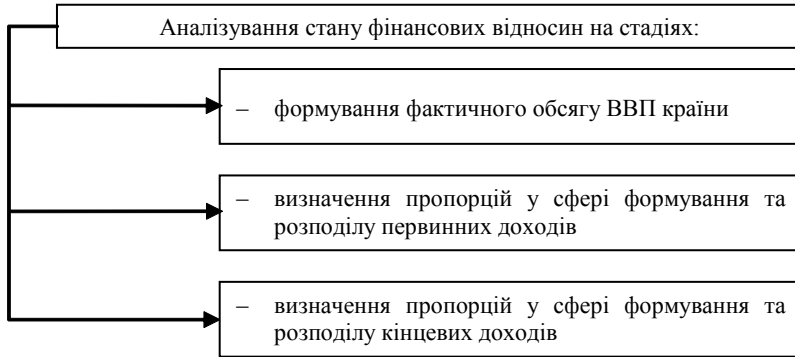

Рис. 1. Етапи аналізування стану фінансових відносин в Україні

Етап 1. Фінансові відносини на стадії формування фактичного обсягу ВВП країни.

Оскільки основу для формування структури та пропорцій фінансових відносин на стадії розподілу забезпечує фактичний обсяг ВВП країни, то саме з дослідження динамічних змін основного макроекономічного показника і пропонується розпочати дослідження стану фінансових відносин в Україні.

На фоні загальної позитивної динаміки зростання ВВП України індекс фізичного обсягу ВВП в 2009 р. становить лише 63,3% ВВП України в 1990 р. Максимальне значення – 74,2% до ВВП в 1990 р. було зафіксовано в 2008 р. [4; 6]

Оскільки основним об'єктом формування фінансових відносин є обсяг ВВП, то тільки зростаюче виробництво ВВП забезпечує створення оптимальних фінансових пропорцій. У протилежному випадку в процесі розподілу обов'язково виникають певні фінансові протиріччя. Недостатній обсяг ВВП призводить до виникнення конкуренції між державою, підприємствами та населенням з приводу збільшення власної частки доходів. В умовах України загострення суперечностей, пов'язаних з розподілом обмеженого обсягу ВВП, відчувають підприємства та населення країни.

Динаміка індексу фізичного обсягу виробництва за період з 1992 р. по 2010 р. відображена на рис. 2.

Протягом аналізованого періоду в економіці України чітко простежуються чотири етапи:

Перший етап 1992-1999 рр. – період негативної динаміки реального ВВП. Етап характеризується зменшенням ВВП на 50,4% (в 1999 році обсяг ВВП країни становив 49,6% від ВВП в 1992 р.).

Другий етап 2000-2008 рр. – період позитивної динаміки, водночас в економіці країни «...спостерігалися ознаки порушення макроекономічної рівноваги, оскільки зростання не було зумовлено стабільними довгостроковими факторами. Економічне зростання стало не результатом системних внутрішніх реформ, а наслідком впливу сприятливих чинників короткострокового характеру як зовнішнього, так і внутрішнього походження» [5, с. 15].

Третій етап – 2009 р. – період падіння індексу фізичного обсягу виробництва. Значний спад у 2009 р. став закономірним результатом негативного впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Кумулятивним поштовхом до розгортання в економіці України системної кризи стало погіршення еконо-

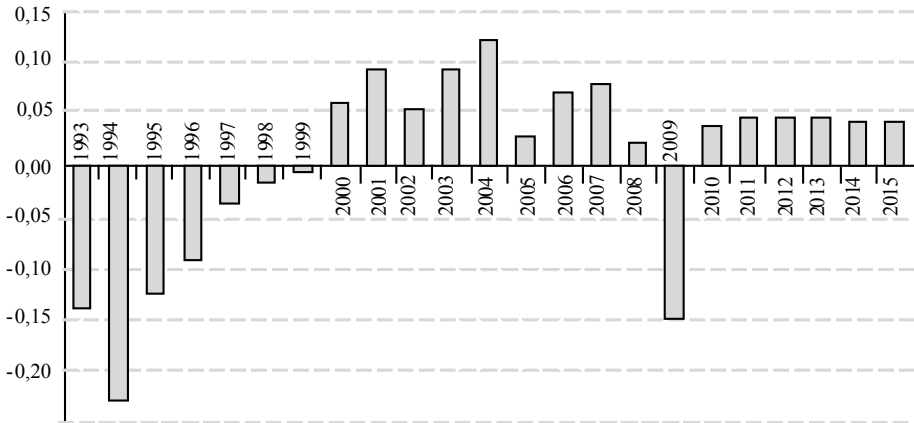

Рис. 2. Індеси фізичного обсягу ВВП щодо попереднього року за період 1990-2015 рр. (2011-2015 рр. – прогнольні значення) [4]

мічної ситуації в світі та комплексний вплив внутрішніх факторів: високий рівень внутрішнього попиту; м'яка монетарна політика; зростання цін на український експорт тощо.

Четвертий етап – період поступового виходу з економічної кризи та поживлення динаміки індексу фізичного обсягу виробництва в Україні. Згідно з прогнозами експертів Міжнародного Валютного Фонду, зазначені тенденції будуть характерними для розвитку економіки України до 2015 р. [4].

Аналізування кількісних характеристик економічного розвитку України шляхом визначення динаміки індексу фізичного обсягу виробництва створює можливість для оцінки лише локальних параметрів розвитку країни. Однак трансформаційні зміни відбуваються не лише в межах однієї економічної системи, а охоплюють і її зовнішнє середовище. Саме тому доцільно аналізувати траєкторію розвитку національної економіки в порівнянні з загальносвітовими тенденціями та показниками.

Оскільки трансформаційні зміни в більшості країн СНД почали формуватись за порівняно однакових вихідних умов і часовий інтервал є практично ідентичним, з метою визначення впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на динаміку індексу фізичного обсягу ВВП проведемо порівняльне аналізування тенденцій розвитку української економіки відносно розвитку інших країн СНД та визначимо головні причини змін показника.

На підставі узагальнених даних, відображених на рис. 3, можна зробити висновок, що тенденції, характерні для розвитку економіки України, є типовими практично для всіх країн СНД, відмінності полягають лише в амплітуді зміни показника.

В 2001 р., 2003 р. та 2004 р. темпи приросту ВВП були навіть вищими, ніж у середньому по країнах СНД. Період відставання починається в 2005 р. та набуває критичного значення в 2009 р.: якщо по країнах СНД зменшення ВВП становило 1,4% до показника попереднього року, то для України воно становило аж 15,1%. Відповідно і динаміка 2010 р. характеризується меншим значенням, ніж середнє значення по країнах СНД.

Причини зазначеної динаміки індексу фізичного обсягу ВВП потрібно шукати, на нашу думку, в структурі ВВП за категоріями кінцевого використання.

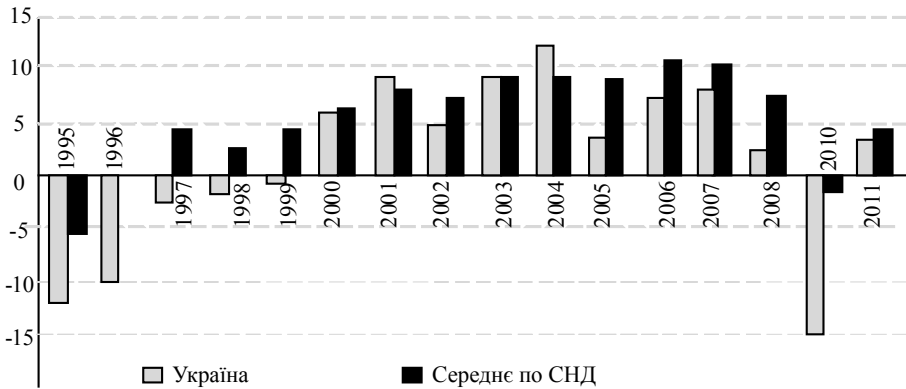

Рис. 3. Темп зростання реального ВВП в % до попереднього року за період 1995-2010 рр. [4]

Етап 2. Фінансові відносини на етапі формування та розподілу первинних доходів.

Важливим етапом формування фінансових відносин є первинний розподіл виробленого ВВП – операції розподілу ВВП, внаслідок яких формуються фінансові потоки та утворюються фінансові пропорції між учасниками процесу суспільного виробництва. На даному етапі відбувається формування первинних доходів учасників виробництва – доходів, які утворюються у сфері виробництва і є первісним джерелом доходів у сфері обігу.

В основу формування первинних доходів закладено розподіл ВВП між: чинниками праці (оплата праці найманих працівників); чинниками капіталу (валовий прибуток, змішаний дохід); державою (податки на продукти, виробництво та імпорт).

Дослідження пропорцій формування первинних доходів здійснюється шляхом аналізування ВВП країни за категоріями доходу (табл. 1).

Аналізування статистичних даних за період 2003-2010 рр. доводить чіткі тенденції в структурі первинних доходів: частка оплати праці найманих працівників

Таблиця 1

Первинні доходи, отримані в результаті розподілу ВВП, 2003-2010 рр.*

% від ВВП

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 (2 кв.)
ВВП	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Оплата праці найманих працівників	45,7	45,6	49,1	49,4	48,8	49,6	55,0	55,9
Чисті податки на виробництво та імпорт	11,3	10,2	12,7	13,5	12,2	12,3	13,0	14,8
Валовий прибуток, змішаний дохід	43,0	44,2	38,2	37,1	39,0	38,1	37,1	34,3

* Розрахунки автора за даними [4-6].

Таблиця 2

Первинні доходи та темп зростання реального обсягу ВВП, 2009 р.*

	Росія	Швеція	Китай	Україна
ВВП	100,0	100,0	100,0	100,0
Оплата праці найманих працівників, % до ВВП	51,8	59,6	44,5	55,0
Чисті податки на виробництво та імпорт, % до ВВП	16,4	16,8	5,7	13,0
Валовий прибуток, змішаний дохід, % до ВВП	31,8	23,6	49,8	37,1
Темп приросту (зменшення) реального обсягу ВВП в 2009 р. (% до 2008 р.)	-7,9	-4,6	8,7	-15,1

* Розрахунки автора за даними [7-10].

в ВВП країни має стабільну тенденцію до зростання (протягом аналізованого періоду частка зросла з 46% до 56% до ВВП); частка чистих податків залишається стабільнішою та коливається в межах 12-15% до ВВП; значне зменшення частки валового прибутку, змішаного доходу – на 9% протягом аналізованого періоду.

На основі аналізування статистичних даних можна зробити висновок про значний перерозподіл доходів між інституційними секторами. Значно зростають первинні доходи домогосподарств, їх частка досягла рівня характерного для країн зі скандинавською моделлю фінансових відносин (50-60% до ВВП). Значна соціальна зорієнтованість фінансових відносин в Україні на стадії розподілу ВВП, а також зменшення стимулюючих чинників та необхідних доходів для розвитку суб'єктів господарювання є вагомими причинами погіршення економічної динаміки розвитку країни. Протилежною є спрямованість фінансових відносин у такій країні, як Китай: частка, яка характеризує участь і відповідно доходи капіталу в економіці цієї країни, переважає над чинниками праці в пропорції 1,1:1 (табл. 2).

Вагома частка валового прибутку, змішаного доходу в структурі ВВП є одним з основних чинників стимулювання економічної активності в країні, створює матеріальну основу для активізації інвестиційної та інноваційної діяльності. При цьому участь держави у первинному розподілі доходів є мінімальною.

Безперечно, подальше зростання ВВП країни є неможливим без зростання платоспроможного споживчого попиту, а саме оплата праці і є основним чинником розширення внутрішнього товарного споживання та підвищення добробуту населення. Проте особливої уваги при зростанні доходів домогосподарств потребує підвищення обсягів товарної пропозиції, продуктивності праці та рівня зайнятості населення. Тобто кількісне зростання оплати праці найманих працівників обов'язково повинно відбуватися на фоні зростання їх якісних характеристик та сприяти покращенню характеристик економічного розвитку в країні.

Негативною тенденцією у первинному розподілі ВВП України є зростання в 2008-2009 рр. частки податків на виробництво та імпорт (з 12,3% до 13,0% до ВВП). За умови підвищення рівня оплати праці найманих працівників можна зробити висновок, що основне податкове навантаження переміщується в сторону підприємницького сектору, тобто відбувається процес відпливу доходів від підприємницького сектору країни до домогосподарств та держави. Як наслідок,

частка валового прибутку, змішаного доходу у виробленому ВВП стабільно зменшується на 1% щороку. Своєю чергою зменшення валового прибутку, змішаного доходу призводить до зменшення рівня економічної активності підприємницького сектору України, уповільнення оновлення основного капіталу, зменшення обсягів виробництва за галузями економіки країни.

З вищенаведеного недоцільно робити висновок, що формування оптимальних фінансових пропорцій пов'язано зі зменшенням частки оплати праці найманих працівників. Більш аргументованим буде висновок, що при формуванні первинних доходів, а відповідно і фінансових відносин, необхідно враховувати фазу економічного розвитку.

В умовах економічного зростання, з метою узгодження темпів розвитку реального сектору та платоспроможного попиту домогосподарств, доцільним є зростання частки оплати праці в структурі первинного розподілу доходів. Зростання показника повинно відбуватися за рахунок частки податків на виробництво та імпорту.

В умовах економічного розвитку на фазі економічного спаду, зростання частки оплати праці найманих працівників на фоні зменшення обсягів товарної пропозиції може призвести лише до прискорення темпу інфляції та інших елементів макроекономічної нестабільності (значної девальвації національної валюти, зростання обсягів товарного імпорту, зміни структури національної економіки тощо). За подібних вихідних умов первинний розподіл доходів повинен здійснюватися на користь збільшення частки корпоративних прибутків та інших компонентів валового прибутку, змішаного доходу.

Фінансові пропорції та фінансові відносини в умовах стабільного розвитку повинні відображати приблизну рівність між аналізованими елементами первинного розподілу (фінансові пропорції в Україні в 2003-2004 рр., в Китаї в 2009 р.). Рівність часток оплати праці найманих працівників та валового прибутку, змішаного доходу забезпечує збалансований розвиток товарного ринку та динамічний сталий економічний розвиток.

Етап 3. Фінансові відносини на етапі формування та розподілу кінцевих доходів.

У структурі кінцевих доходів інституційних секторів економіки України протягом періоду 2004-2008 рр. відбуваються такі зміни (табл. 3): частка нефінансових корпорацій у структурі валового наявного доходу зменшується на 6,3%; на аналогічну величину (6,2%) зростає частка домашніх господарств.

Таблиця 3

Структура кінцевих доходів інституційних секторів економіки України, 2004-2008 рр.*
(% від загального обсягу)

	Нефінансові корпорації	Фінансові корпорації	Сектор загального державного управління	Домашні господарства	Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства
2004	14,4	4,2	20,2	59,8	1,4
2005	9,2	2,7	20,7	66,2	1,2
2006	9,7	2,9	20,5	66,0	1,0
2007	10,5	3,7	20,8	64,1	0,9
2008	8,1	4,5	20,1	66,5	0,8

* Розрахунки автора за даними [11]

Таким чином, відбувається перерозподіл кінцевих доходів на користь домашніх господарств і тенденції, характерні для первинного розподілу доходів, зберігаються. Основні фінансові потоки як на стадії формування первинних доходів, так і на стадії формування кінцевих доходів спрямовуються до сектору домашніх господарств та держави.

Якщо дослідити структуру розподілу первинних і кінцевих доходів між інституційними секторами, то чітко простежується тенденція до зміщення фінансових потоків при формуванні кінцевих доходів до держави. Частка домогосподарств залишається стабільно високою як при формуванні первинних доходів, так і при їх перерозподілі. Отже, збільшення частки фінансових ресурсів, які використовує держава, пов'язане зі зменшенням частки фінансових ресурсів суб'єктів господарювання.

У результаті дослідження фінансових відносин в Україні на основі аналізування кількісних та якісних характеристик фінансових пропорцій між доходами інституційних секторів визначено:

1. Оскільки основою для формування фінансових відносин є обсяг ВВП країни, то оптимізація фінансових пропорцій неможлива без забезпечення стабільного та динамічного зростання його величини.

2. Незважаючи на те, що трансформаційні зміни в країнах СНД відбувалися за приблизно однакових вихідних умов, негативні наслідки світової економічної кризи 2008–2009 рр. проявились в українській економіці значно більше, ніж в інших країнах. Це є підтвердженням неоптимальності трансформаційних процесів у країні.

3. Зростання протягом останніх років у структурі доходів, отриманих в результаті розподілу ВВП України, частки доходів домогосподарств та держави, на фоні зменшення доходів підприємницького сектору призводить до зменшення стимулюючих чинників розвитку та доходів суб'єктів господарювання.

4. У найоптимальнішому варіанті зазначені фінансові пропорції повинні забезпечувати одночасне досягнення двох основних цілей: створення достатнього обсягу грошових фондів для здійснення економічних, соціальних, політичних та інших функцій сучасної держави; формування грошових фондів суб'єктів господарювання та домогосподарств в обсязі, достатньому для задоволення їх потреб та забезпечення розширеного відтворення.

Список використаних джерел

1. Львовчкін С. Трансформація та розвиток фінансової системи України / С. Львовчкін, В. Опарін, В. Федосов // Ринок цінних паперів України. – 2003. – №1-2. – С. 13-24.
2. Лазебник Л. Л. Щодо теорії фінансової політики: дослідження в координатах організаційно-економічних відносин / Л. Л. Лазебник // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №9. – С. 51-64.
3. Корнеєв В. Антикризисні інструменти фінансової стабілізації / В. Корнеєв // Економіка України. – 2009. – №12. – С. 22-34.
4. Всесвітня економічна база даних Outlook / Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. – Грудень 2010. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata>.

5. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / [В. М. Геєць, А. І. Даниленко, М. Г. Жулинський, Е. М. Лібанова, О. С. Онищенко та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
6. Валовий внутрішній продукт (2000-2008 рр.) / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>.
7. Элементы использования валового внутреннего продукта / Федеральная служба государственной статистики Российской Федерации. – Режим доступу : http://www.gks.ru/wps/portal/OSI_NS#.
8. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання (2009 р.) [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/express/expr2009/0409/72.zip>.
9. Компоненти валового внутрішнього продукту / Статистичний щорічник Республіки Китай за 2008 рік ; Національне бюро статистики Китаю. – Режим доступу : http://eng.stat.gov.tw/public/data/dgbas03/bs2/yearbook_eng/Y094I.pdf&rur.
10. Національні рахунки Швеції / Статистичне управління Швеції. – Режим доступу : <http://www.scb.se/Pages/ProductTables-11052.aspx&rur>.
11. Національні рахунки інституційних секторів економіки за 2008 рік / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

Черничко Т.В. Формирование финансовых отношений в условиях эволюционных трансформационных изменений в экономической системе Украины.

Рассмотрена проблема формирования эффективных финансовых отношений в условиях трансформационных изменений в экономической системе Украины. Предложены этапы анализа состояния финансовых отношений с выделением следующих элементов: формирование фактического объема ВВП страны; определение пропорций в сфере формирования и распределения первичных доходов; определение пропорций в сфере формирования и распределения конечных доходов. На основе проведенного анализа определены основные проблемы институциональной структуры финансовых отношений в Украине. Ключевые слова: финансовые отношения, первичные доходы институциональных секторов, конечные доходы институциональных секторов.

Chernychko T.V. Building of Financial Relations in Terms of Evolutionary Transformational Changes in Ukrainian Economic System.

The problem of formation of effective financial relations in terms of transformational changes in Ukrainian economic system is considered. The stages of analysis of the state of financial relations are proposed with the selection of the following elements: formation of actual GDP volume of the country; determination of proportions in the sphere of formation and distribution of primary income; determination of proportions in the sphere of formation and distribution of ultimate income. The main problems of institutional structure of financial relations in Ukraine are defined on the basis of analysis.

Key words: financial relations, primary income of institutional sector, ultimate income of institutional sector.

Надійшло 02.03.2011 р.